

Zárójelentés

A közép-kelet-európai agrárkereskedelem változásai és meghatározó tényezői című projektről (2011-2013)

A projekt a közép-kelet-európai agrárkereskedelem változásait és meghatározó tényezőit vizsgálta az Európai Unió csatlakozás tükrében és számos eredményt ért el. Az eredményeket először éves bontásban ismertetem részletesen, majd az eredményeket összefüggéseiben is értékelem.

Szakmai összefoglaló éves bontásban

A projekt első évében a munkatervnek megfelelően sikeresen letöltésre került egy átfogó adatbázis, amely a közép-kelet-európai (KKE) országok EU27-en belüli agrárkereskedelmének különböző dimenzióit tartalmazza. Az adatbázis az Eurostat HS6-os (jelenleg elérhető legmélyebb bontású) adatain nyugszik és 1999-2010-es adatokat tartalmaz közel 850 termékre. Ezen felül szintén a terveknek megfelelően áttekintésre került 1990-től napjainkig a KKE országok agrárkereskedelmének nemzetközi és hazai szakirodalma, amely rengeteg új ötletet is adott a későbbi elemzések elvégzéséhez. Az első éves terveken túl a második évre előirányzott feladatok egy része is teljesült a KKE specializációs minták feltárásával és a különböző Balassa indexek kiszámításával. Az első évben kezdtem megismerni az ökonometriai szoftver (STATA) használatát is és a Balassa-indexekkel összefüggésben a nemzetközi szakirodalomban olvasott modelleket képes voltam a kutatásnak megfelelő kontextusra alkalmazni.

A fentieknek köszönhetően a **projekt első évében négy publikáció született**. Időben az első az **Angol Agrárközgazdasági Társaság (AES) éves konferenciáján egy előadásra elfogadott cikk** volt, amely a csatlakozás hatását vizsgálta az EU15-el folytatott hazai mezőgazdasági alapanyag- és feldolgozott termék-kereskedelemre. A konferenciacikk megállapításai szerint az EU csatlakozás növelte a kereskedelmi kapcsolatok intenzitását hazánk és az EU15 között, de negatív hatással volt az agrárkereskedelem egyenlegére. Alátámasztásra került a hazai agrárkereskedelem alapanyag-exportra és feldolgozott termék importra alapozott szerkezete, valamint a hazai agrárkereskedelem specializációjának mintái alapján világossá vált, hogy a mezőgazdasági alapanyagok komparatív előnyei a vizsgált időszakban (1999-2008) nem változtak, míg a feldolgozott termékek komparatív előnyei nőttek, ám még mindig negatívak maradtak az esetek többségében.

A fenti konferencián kapott visszajelzések szolgálták alapjául a hazai közgazdasági élet vezető folyóiratában, a **Közgazdasági Szemlében megjelent 2011-es cikknek**. A fenti eredményeken túl a cikk kimutatja, hogy csak a mezőgazdasági alapanyagok egy része rendelkezett megnyilvánuló komparatív előnnyel 1999-2010 között, míg a mezőgazdasági feldolgozott termékek egyértelműen komparatív hátrányban voltak, noha a csatlakozás előbbieik gyengülését, míg utóbbiak erősödését hozta. A változások azonban egy hatékony alkalmazkodás következményei, vagyis azon termékek esetében nőtt meg a komparatív előny,

amelyek iránt komoly keresletnövekedés mutatkozott az EU15 piacán. A cikk összességében megerősíti azt a korábban is vizsgált összefüggést, miszerint a megnyilvánuló komparatív előnyök csökkennek a feldolgozottság fokával. A cikkben a megnyilvánuló komparatív előnyök stabilitásának éves késleltetésen alapuló regressziós vizsgálata is alátámasztja a megnyilvánuló komparatív előnyök instabilitását és rávilágít az agrárkereskedelem csatlakozás utáni konvergenciájára, ami egyben annak despecializációjára is utal. Ezzel a cikk megerősíti a B indexek konvergenciáját kimutató korábbi tanulmányokat is. A megnyilvánuló komparatív előnyök tartósságát a nem paraméteres ún. Kaplan-Meier függvényvel becsülve is bizonyítható, hogy a csatlakozás minden vizsgált szegmensben radikálisan csökkentette az agrárkereskedelem túlélésének időtartamát, vagyis a megnyilvánuló komparatív előnyök nem bizonyultak tartósnak a vizsgált időszakban. Ez utóbbi következtetést mind az általános, mind a termékszintű eloszlás vizsgálatai alátámasztották.

A magyar tendenciák vizsgálatát terjesztette ki a harmadik publikáció, amely az **Európai Agrárközgazdasági Társaság (EAAE) éves kongresszusán tudott megjelentetni egy cikket** a KKE országok pálinka-alapú italai kereskedelmének különböző mintáiról. Ebben a cikkben bizonyításra került, hogy az új tagországok legtöbb pálinka-alapú itala rendelkezett komparatív előnyökkel az EU15-el való kereskedelemben, habár ezen előnyök folyamatosan gyengültek. A cikk alapján világossá vált továbbá, hogy a fenti viszonylatban folytatott kétirányú pálinka-kereskedelem mind ár-, mind minőség alapon versenyképtelen a többi EU15-ből származó égetett-szeszhez képest, habár az egyes országok teljesítményei alapvetően eltérnek. Láthatóvá vált az is, hogy ebben a relációban sem feltétlenül igaz, hogy a komparatív előnyök és a versenyképesség együtt járnak. Agrárpolitikai szempontból itt különösen fontos az eredetvédett termékek szabályozása és az ahhoz kapcsolódó célzott támogatáspolitikák alkalmazása.

A negyedik publikáció a **keszthelyi 53. Georgikon napokon elfogadott cikk és előadás volt**, amely a hazai agrárkereskedelem specializációjának változását elemezte tovább Magyarország és az Európai Unió között a csatlakozás után. A fentebb bemutatott eredményeken túl a cikk a téma agrárpolitikai vonatkozásait vizsgálta meg részletesebben és kimutatta, hogy a változások külső okai közül kiemelendő a megváltozott piaci körülményekhez történő hatékony alkalmazkodás képességének hiánya, a hazai mezőgazdaság rossz termelési struktúrája, az új piaci körülmények és a kedvezőtlen világpiaci folyamatok következményei és a hazai feldolgozóipar rendszerváltás óta meglévő problémái. Rámutatott továbbá, hogy jövőben világosan kell látni, hogy a magyar mezőgazdaság, élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem nem fejlődhet egymás kárára, ehhez azonban hosszú távú, strukturális változásokra van szükség a magyar mezőgazdaságban és élelmiszeriparban is.

A **kutatás második évében** a munkatervnek megfelelően elvégeztem azokat a számításokat, amelyek a KKE régió agrárkereskedelmének a változásait és meghatározó tényezőit számszerűsítik. Minden országra minden dimenzióra kiszámításra kerültek a Balassa indexek valamint azok módosított változatai is. A második éves terveken túl a harmadik évre előirányzott feladatok egy része is teljesült az ágazaton belüli kereskedelem indexeinek kiszámításával és a meghatározó tényezők azonosításával, illetve a modellek specifikációjával.

A fentieknek köszönhetően **a projekt második évében hat publikáció született.** Időben az első a **Gyöngyösi konferencián előadott cikk volt,** amely az EU csatlakozás hatását vizsgálta az új tagországok agrárkereskedelmére. Az eredmények azt mutatják, hogy az új tagországok mezőgazdasági- és élelmiszer-kereskedelmének intenzitása jelentősen nőtt a csatlakozás hatására, ugyanakkor a külkereskedelem mérlege ezen a területen nagymértékben romlott több országánál is. A számítások azt is alátámasztották, hogy jelentős koncentráció ment végbe a kereskedelmi partnerek és a termékek tekintetében egyaránt. Mindemellett egyértelművé vált az is, hogy az új tagországok kereskedelmének struktúrája meglehetősen egyoldalúvá vált: az alapanyagok exportálása mellett az importált javak döntő többsége a feldolgozott termékek köréből került ki. A komparatív előnyök vizsgálata rámutatott, hogy az új tagországok legfontosabb agrártermékei megnyilvánuló komparatív előnnyel bírtak a csatlakozás előtt és után is, habár a legtöbb esetben ezen előnyök komolyan csökkentek. Döntéshozói szempontból vizsgálva az eredményeket egyértelműen megállapítható, hogy az új tagországokban strukturális változtatások szükségesek a negatív folyamatok megállítása érdekében. A legfontosabb stratégiai cél pedig elsősorban a magas hozzáadott értékű, hazai alapanyagokból készített termékek exportálása.

2012-ben a második publikáció az **Angol Agrárközgazdasági Társaság (AES) éves konferenciáján egy előadásra elfogadott cikk volt,** amely a csatlakozás után a hazai agrárkereskedelem változásait vizsgálta az EU15-el folytatott agrárkereskedelemben. A konferenciacikk megállapításai szerint az EU csatlakozás növelte a kereskedelmi kapcsolatok intenzitását hazánk és az EU15 között, de negatív hatással volt az agrárkereskedelem egyenlegére. Kimutattam, hogy mind az agrárexport-, mind az agrárimport rendkívül koncentrált, ám jellemzően alapanyagexport és feldolgozott termék import központú. A számítások alapján világossá vált, hogy a mezőgazdasági termékek komparatív előnyei a vizsgált időszakban (1999-2010) romlottak, amelyet a Kaplan-Meier túlélőtesztek is alátámasztottak.

A harmadik publikáció a hazai közgazdasági élet vezető folyóiratában, a **Közgazdasági Szemlében megjelent 2012-es cikk** volt, amely egy tágabb dimenziót alapul véve az európai integráció hatásait vizsgálta a közép-kelet-európai országok mezőgazdaságára. Az eredmények szerint a csatlakozás alapvetően pozitív hatást gyakorolt a térség mezőgazdaságára, noha az egyes országok különböző módon éltek a csatlakozás kínálta lehetőségeikkel, ami a kezdeti adottságokkal, valamint a belépés előtti és utáni agrárpolitikájukkal magyarázható. A pozitív hatások mellett számos nehézség is felmerült – ezek közül az erős versenyben való helytállás nehézségei, illetve a kisgazdaságok hátrányos helyzete bizonyultak a legmeghatározóbbaknak.

A **Statisztikai Szemlében megjelent** negyedik publikáció az első két konferencia tapasztalatai alapján vizsgálta az új tagországok agrárkereskedelmében történt változásokat az EU-csatlakozás után. A cikk a fenti eredményeket további regressziós vizsgálatokkal támasztotta alá és egy agrárpolitikai elemző részt is tartalmaz, amely a tendenciák mögött meghúzódó okokat hivatott feltárni. Az eddigi eredményeket további két publikáció összegezte, amelyek rendkívül rangos helyen, a **Nemzetközi Agrárközgazdasági Társaság hároméves kongresszusán** kerültek bemutatásra Brazíliában.

A projekt utolsó évében a munkatervnek megfelelően az ágazaton belüli agrárkereskedelem vizsgálatára fókuszáltam és finomítottam az ökonometriai modelleket is. **2013-ban összesen nyolc publikáció született. Az Acta Oeconomica et Informatica** angol nyelvű, Szlovákiában kiadott folyóiratban megjelent cikk a Visegrádi országok komparatív előnyeit és specializációját vizsgálta az agrárkereskedelemben és rámutatott, hogy az agrárkereskedelem intenzitása nőtt a Visegrádi országokban a csatlakozás után, ám a komparatív előnyök a legtöbb esetben csökkentek. A stabilitás vizsgálatok is rámutattak az agrárkereskedelemben meglévő komparatív előnyök hosszú távú csökkenésére, amelyet az alapvetően konvergáló értékek támasztanak alá.

2013-ban a második cikk az osztrák **Nemzetközi Közgazdaságtani Kutatóközpont (FIW) műhelytanulmányaként jelent meg** és a Visegrádi országok horizontálisan és vertikálisan differenciált ágazaton belüli agrárkereskedelmét vizsgálta. Az eredmények szerint a Visegrádi országok agrárkereskedelme alapvetően ágazatok közötti, ám az ágazaton belüli részt a vertikális elem dominálta, vagyis ahol hasonló termékek cseréje folyt, az döntően minőségi alapon történt. Bizonyítást nyert az is, hogy a horizontális és vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelem meghatározó tényezői különböznek egymástól és hogy az országok méretkülönbsége döntően pozitívan, a távolság negatívan, míg a külföldi működő-tőke beruházások változó előjellel hatottak az ágazaton belüli agrárkereskedelem mértékére.

A projekt harmadik évének harmadik publikációja a korábban impakt faktoros **Cseh Agrárközgazdasági Szemlében** (Agricultural Economics – Czech) jelent meg és az új tagországok agrárkereskedelmének általános tendenciát mutatta be a csatlakozás után. A fentiekhez képest új eredményként jelent meg az összes új tagország agrárkereskedelmi szerkezet-változásának részletes bemutatása koncentrációs mutatók termékcsoport szintű vizsgálatával kiegészítve.

A 2013-ban megjelent negyedik cikk az Agrárgazdasági Kutatóintézet által gondozott **Studies in Agricultural Economics** angol nyelvű folyóiratban jelent meg és új témaként a földrajzi árujelzős termékek versenyképességét vizsgálta az égetett szeszek piacán Közép-Kelet-Európában. Az eredmények szerint a legtöbb ország versenyképes volt és komparatív előnyökkel is rendelkezett a saját égetett szeszei kereskedelmében az EU15 piacain, ám a versenyképesség egyértelműen romlott mind ár-, mind minőségi szinten. Az új tagországok egyre inkább piacokat veszítenek a hagyományos égetett szeszek uniós piacain, míg például az olasz grappáról a cikk kimutatta, hogy mind árban, mind minőségben versenyképes tudott maradni a vizsgált időszakban (2001-2011 között).

A 2013-as ötödik cikk az impakt faktoralal rendelkező **Post-Communist Economies** folyóiratban jelent meg és az új tagországok mezőgazdaságának és agrárkereskedelmének csatlakozás utáni változásait vizsgálta a 10 éves tagság kapcsán. A fent leírt eredményekhez képest a cikkben sikerült bizonyítani, hogy az új tagországok és az EU-15-ök között meglévő hatékonysági és jövedelmi különbségek a mezőgazdaságban enyhültek ugyan, ám még így is kétszeresek-háromszorosak. Hasonló következtetésekre jutott a **Society and Economy**

folyóiratban megjelent cikk is, amely a visegrádi országokra fókuszálva vizsgálta a csatlakozás agrár-hatásait.

A 2013-ban megjelent hetedik cikk az impakt faktoros **Ekonomicky Casopis (Journal of Economics)** Szlovákiában kiadott angol nyelvű folyóiratban jelent meg és a változó termékszerkezet és a komparatív előnyök közötti kapcsolatot vizsgálta az EU-val folytatott magyar agrárkereskedelemben. A feldolgozottság foka szerinti vizsgálat kimutatta, hogy a hazai mezőgazdasági alapanyagoknak van legtöbb esetben komparatív előnyük az uniós kereskedelemben, míg a feldolgozott termékeknek nincsen. A romló versenypozíciók itt is érvényesek.

2013-ban a nyolcadik cikk a **Gazdálkodásban** jelent meg és a horizontális és vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelem meghatározó tényezőit vizsgálta Bulgáriában és Romániában. Az eredmények szerint a tényező-ellátottság és a horizontális ágazaton belüli agrárkereskedelem között negatív, míg előbbi és a vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelem között bizonytalan kapcsolat áll fenn, ami azt jelenti, hogy hasonló tényező-ellátottságú országok hasonló minőségű termékekkel, míg az eltérők többféle termékkel kereskednek. Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy a gazdaságok méretkülönbsége pozitívan hat az ágazaton belüli agrárkereskedelemre, vagyis az eltérő gazdasági méretű országok nagyobb arányban kereskednek ágazaton belül. A távolság és az ágazaton belüli agrárkereskedelem mindkét oldala között a cikk negatív kapcsolatot azonosít, vagyis a földrajzi közelség ösztönzi az agrárkereskedelmet.

A fentiek felül további két impakt faktoros cikk van közlésre elfogadva és fog megjelenni várhatóan 2014 nyarán. Ezek közül az egyik az **Acta Alimentaria**-ban jelenik meg és az ágazaton belüli agrárkereskedelem meghatározó tényezőit vizsgálja a visegrádi országokban, a másik pedig a **Journal of Agricultural Economics**-ban jelenik meg és az új tagországok ágazaton belüli agrárkereskedelmének új szempontú vizsgálatát mutatja be.

A projekt összesített értékelése

Az elnyert OTKA pályázat megvalósítását rendkívül sikeresnek ítélem, mivel a három év alatt összesen 20 cikkem jelent meg vagy került elfogadásra, amelyből négy impakt faktoros. Különösen nagy eredménynek tekintem az agrárközgazdasági szakma világhírű és minden besorolás szerint az elsők között számon tartott folyóiratában, a Journal of Agricultural Economics-ban való megjelenést. Ezekkel a publikációkkal messze túlteljesítettem eredeti várakozásaimat, hiszen a projekt terv szerint évente egy folyóirat cikket és három konferencia megjelenést vállaltam, impakt faktoros cikket pedig egyáltalán nem.

Visszatekintve a három évre úgy érzem, rengeteget tanultam és fejlődtem. Elmélyítettem a tudásom az agrárkereskedelem vizsgálatának módszertanát illetően és számos új összefüggésre jöttem rá. A projekt tervben szereplő három tematikus célt úgy érzem jól lefedtem a publikációkkal és végig törekedtem arra, hogy mindent vállalt célt teljesítsek. Különösen örülök, hogy sikerült a szakmai kapcsolataimat is ápolnom és eljutottam az elmúlt három év

nemzetközi szinten két legrangosabb konferenciájára, a nemzetközi és az európai agrárközgazdasági társaság kongresszusaira. Sikernek értékelem azt is, hogy publikációim egy része a nemzetközi és hazai szakmában rangos kutatókkal együtt készült, akiktől szintén sokat tanultam. Összességében nagyon hálás vagyok az OTKA-nak, hogy lehetőséget biztosított számomra a fejlődésre és remélem, a későbbiekben további pályázatok elnyerésével folytathatom szakmai karrierem.